

А. М. Кушнярэвіч, В. В. Навумава

ГРАВЮРА ГРОДНА АДЭЛЬГАЎЗЕРА – ЦЮНДТА
(па матэрыялах даследаванняў айчынных гісторыкаў)

Адной з першых і вядомых графічных выяў беларускага сярэднявечнага горада з’яўляецца “Vera Designatio Urbis in Littavia Grodnoe” (“Сапраўднае адлюстраванне горада Гродна ў Літве”), выкананая з натуры ў 1567 г. нямецкім рысавальчыкам Гансам (Ёганам) Адэльгаўзерам (ням. Hans Adelhauser) і выгравіраваная па арыгіналу на медзі ў 1568 г. вядомым нюрнбергскім залатых спраў майстрам, картографам і гравёрам Маціясам Цюндтам (ням. Matthias Zundt) [1; 2; 3]. Падставай для стварэння Адэльгаўзерам малюнка стаў шэраг сустрэч пасольстваў Масковіі, Турэччыны, Валахіі і крымскіх татараў з каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам Аўгустам і яго прадстаўнікамі, якія адбыліся ў Гародні ў ліпені 1567 г. У чэрвені гэтага года дзеля сустрэчы з маскоўскімі пасламі кароль адмыслова пакінуў сойм у Петрыкаве і прыехаў у Гродна, дзе знаходзіўся на

працягу месяца. Перамовы з пасольствам Івана Грознага не прывялі да станоўчых зрухаў у адносінах паміж дзяржавамі, якія моцна абвастраліся з-за Лівонскай вайны. Ні адно з патрабаванняў маскавітаў не было выканана, што прывяло да эскалацыі канфлікту [4, с. 22].

Для еўрапейцаў друк гравюры меў важнае інфармацыйнае значэнне, бо з выяў можна было атрымаць веды пра палітычныя падзеі ў ВКЛ. Гарадзенскія звесткі маглі быць патрэбны імператару Свяшчэннай Рымскай імперыі Максімільяну II Габсбургу, які прасіў дапамогі ў Жыгімонта Аўгуста для вайны з туркамі. Таму складаная міжнародная сітуацыя стала прычынай стварэння гравюры Адэльгаўзера – Цюндта. Яна ўтрымлівае цікавыя звесткі па палітычнай, сацыяльна-эканамічнай гісторыі, гісторыі штодзённасці, гістарычнай антрапалогіі, геральдыцы і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплінах [5, с. 9].

Гэта адзіная вядомая праца Адэльгаўзера, які трапіў да згаданага правіцеля праз пасрэдніцтва прускага герцага Альбрэхта Гагенцолера. Прозвішча мастака сведчыць пра яго нямецкія ці прускія карані [4, с. 38].

У канцы XIX ст. да навуковага вывучэння гравюры прыступілі ў Расійскай імперыі. У 1879 г. Імператарская публічная бібліятэка ў Санкт-Пецярбургу набыла праз пасрэдніцтва вядомага рускага мастацкага і музычнага крытыка У. В. Стасава ў кнігагандлёўца Копа ў Берліне за 200 марак адзін з экземпляраў гравюры Адэльгаўзера – Цюндта. Па меркаванні В. В. Шведа, менавіта Стасаў першым увёў гравюру Цюндта ў навуковы ўжытак, выкарыстаўшы яе ў артыкуле аб праваслаўных цэрквах у Заходняй Русі XVI ст. [6, с. 49; 7] Пасля гэтага з'явіліся цікавыя публікацыі пра гравюру сакратара Гродзенскага статыстычнага камітэта П. Дзікава [8], і Я. Арлоўскага [9; 10, с. 78–80] з яе апісаннем, у першую чаргу прысвечаныя вывучэнню выяў праваслаўных цэркваў Гродна, змешчаных на медзярыце. Інфармацыя пра гравюру, пададзеная гэтымі аўтарамі, амаль ідэнтычная [1].

Увага расійскіх гісторыкаў, пісьменнікаў і дзяржаўных дзеячаў найперш да помнікаў гэтай канфесіі была абумоўлена ідэялагічнымі меркаваннямі і імкненнем абгрунтаваць спрадвечную прыналежнасць беларускіх земляў да Расійскай імперыі [4, с. 23].

У гэты ж час з'яўляюцца копіі арыгінальнай гравюры з каментарыямі. Так, у 1882 г. Д. Равінскі выканаў поўнафарматную копію твора з нямецкамоўнага асобніка другога наклада (з калекцыі П. Я. Дашкава) геліяграфічным шляхам паводле спосаба Г. М. Скамоні. Копія гравюры была выдадзена ў альбоме Д. Равінскага «Достоверные портреты Московских государей Ивана III, Василия Ивановича, Ивана IV и посольства их времени» [11].

З канца XIX ст. выява гравюры Адэльгаўзера – Цюндта пачала шырока ўжывацца ў даведачных выданнях па гісторыі, архітэктуры і археалогіі, аднак у асноўным ў якасці ілюстрацыі.

У 1923 г. да гравюры як крыніцы па архітэктуры Гародні звярнуўся польскі гісторык Ю. Ядкоўскі, які аспрэчваў тэзіс расійскіх навукоўцаў пра спрадвечнасць праваслаўя ў горадзе і звяртаў увагу на каталіцкія касцёлы, змешчаныя на гравюры. У многім арыентуючыся на яе, даследчык зрабіў першую спробу аднавіць выгляд Старога замка часоў Вітаўта.

Сярод даследчыкаў гравюры варта згадаць і вядомага гродзенскага гісторыка В. В. Шведа, які ў адным з раздзелаў “Праўдзівае адлюстраванне горада...” (калектыўнай працы, прысвечанай гісторыі Гродна) упершыню ахарактарызаваў гравюру не толькі як крыніцу па палітычнай гісторыі, але і па розных сферах жыцця горада [6, с. 49–54].

У апошні час гравюра стала аб’ектам даследаванняў яшчэ большага кола беларускіх навукоўцаў. Так, Ю. Гардзееў выкарыстаў яе для рэканструкцыі архітэктурна-будаўнічай панарамы горада, знешняга выгляду і вызначэння месцазнаходжання асобных будынкаў, а таксама даследавання прафесійных супольнасцей горада [13], а М. Волкаў – пры рэканструкцыі выгляду Старога замка часоў Вітаўта [14]. Пры гэтым даследчык звярнуў увагу на пэўныя скажэнні выгляда замка на медзярыцце. На яго думку, прычын для гэтага магло быць дзве: або мастак выконваў малюнак замка з некалькіх кропак, або адбылося скажэнне некаторых дэталей замка на гравюры [14, с. 27].

Значны ўнёсак у выяўленне крыніцазнаўчага патэнцыялу гравюры зрабіла Н. Сліж, якая звярталася ў даследаванні па гісторыі царквы і манастыра Св. Барыса і Глеба да яе выявы ў творы. Яна трапна заўважыла пры аналізе ракурсаў пабудовы і структуры кампазіцыі выявы, што мастак маляваў горад з некалькіх месцаў, лакалізуючы як мінімум тры кропкі на левабярэжжы горада, адкуль ён рабіў замалёўкі. Даследчыца лакалізавала Каложскую царкву на правым беразе Нёмана і вызначыла прыкладнае месца на левым беразе, адкуль мастак мог яе маляваць [15].

У другім грунтоўным артыкуле яна прааналізавала гравюру Адэльгаўзера – Цюндта як адлюстраванне міжнародных падзей на фоне гарадскога жыцця, а таксама ахарактарызавала яе кампазіцыю і выявы. У працэсе даследавання Н. Сліж прыйшла да грунтоўных высноў адносна крыніцазнаўчага патэнцыялу медзярыту. У прыватнасці, даследчыца адзначае, што “твор утрымлівае багаты іканаграфічны матэрыял, які ў многім пацвярджаецца дакументальнымі крыніцамі, у ім дакладна перададзены тагачасны выгляд горада і асаблівасці яго жыцця. Асноўная ўвага нададзена прыёму пасольстваў. Гэтыя сюжэты намаляваны дасканалы: кожная група паслоў і прымаючы бок прадстаўлены з уласцівымі ім адметнасцямі, прасочваюцца элементы дыпламатычных цырыманіялаў. Дзякуючы таму, што Гародня стала месцам міжнародных падзей, мы маем унікальную, а па многіх аспектах і адзіную крыніцу па гісторыі Гародні ў XVI ст. Яна адлюстравала поўную панараму горада. Толькі на ёй можна пабачыць тагачасны выгляд манастыра Св. Барыса і Глеба, Прачысценскай царквы, Уваскрэсенскай царквы, Старога замка да перабудовы, ратушы, царквы на Рынку, гарадзенскіх двароў. Мастак не абышоў увагай нават штодзённае жыццё горада, што зрабіла гравюру “жывой”, цікавай і маляўнічай” [5, с. 70]. У выніку даследчыца прадставіла гравюру як каштоўную крыніцу па розных гістарычных кірунках перыяду XVI ст.: дыпламатыя, горадабудаўніцтва, архітэктура, рэлігія, штодзённасць, гандаль, рамёствы, адзенне.

Пэўную цікавасць уяўляе і артыкул гродзенскага краязнаўца І. Лапехі. Ён прапанаваў на падставе малюнкаў Адэльгаўзера і Макоўскага нетрадыцыйны для гісторыкаў матэматычны метада лакалізацыі архітэктурных дамінантаў Гродна і даў яго апісанне як былы настаўнік географіі. Ён разгледзеў гравюры Адэльгаўзера – Цюндта і Т. Макоўскага як дакладныя тапаграфічныя сістэмы і з дапамогай абранага метада даследавання прыйшоў да высновы, што ў іх творах праўдападобна перададзены не толькі выгляд будынкаў, але і адлюстравана панарама горада [16, с. 201].

Магістр медыявістыкі Цэнтральна-Еўрапейскага ўніверсітэта ў Будапешце С. Салей часткова разгледзеў гістарыяграфію гравюры Адэльгаўзера – Цюндта, чым паспрыяў сістэматызацыі ведаў пра твор, хаця пры гэтым па-за яго ўвагай засталіся даследаванні шэрагу мастацтвазнаўцаў (М. Шчакаціхіна, А. Квятніцкай, Н. Барысоўскай і інш.). Даследчык звярнуў увагу на тое, што гравюра выкарыстоўвалася і працягвае разглядацца як крыніца па гісторыі горадабудаўніцтва, архітэктуры, этнаграфіі, пры гэтым мае не выкарыстаны патэнцыял па палітычнай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі, гісторыі паўсядзённасці, гістарычнай антрапалогіі, геральдыцы і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплінах. Для атрымання максімальнай інфармацыйнай аддачы ад гэтай крыніцы даследчык слухна прапанаваў стварыць міждысцыплінарную даследчую групу для правядзення комплекснага мікрагістарычнага даследавання “Гродна ў ліпені 1567 г.” [17, с. 193–194].

Сярод вядучых даследчыкаў гравюры неабходна адзначыць і гродзенскага гісторыка А. Перагудава, які, пры падтрымцы калег не толькі з Беларусі, але і Польшы, Германіі, Англіі, Украіны, Малдавіі, Літвы, правёў яе рознабаковае даследаванне. Яно дазволіла дэталёва апісаць абставіны яе стварэння, даць агульную характарыстыку твора, яго персанажам, выказаць цікавыя меркаванні адносна наклада і рэплікацыі твора, лёсу яго асобнікаў, апісаць медзярыт як багатую крыніцу па геральдыцы і вексілагіі, шмат увагі ўдзяліць асобе мастака. Па меркаванні даследчыка, выява Гародні адносіцца да тыпа ведут [4, с. 22]. На нашу думку, медзярыт немагчыма так назваць у поўным сэнсе слова, таму што галоўнай тэмай кампазіцыі з’яўлялася праслаўленне Жыгімонта Аўгуста і гістарычная падзея, што адбывалася ў пазнаваемым месцы горада. Ведута ж адна з тэм сярод разнастайных твораў графікі, што прысвечана выявам гарадоў, асобным архітэктурным ансамблям альбо манастырскім комплексам, якія намаляваны з натуры і дапрацаваны ў майстэрні. Таму можна пагадзіцца з меркаваннем мастацтвазнаўца Т. Г. Гаранскай, якая аднесла гравюру да катэгорыі “гістарычная карціна”. Для падобных выяў (гарадскіх панарам) характэрны наратыўны прынцып пабудовы кампазіцыі: паслядоўнае чаргаванне фронтальных планаў, спалучэнне ў адной паказанай прасторы некалькіх розначасовых падзей [18, с. 33].

Як бачна, айчынныя гісторыкі шмат зрабілі па ўвядзенні гравюры Адэльгаўзера – Цюндта ў навуковы ўжытак. Вынікі іх даследаванняў сведчаць, што яна з’яўляецца не толькі багатым ілюстрацыйным матэрыялам, але і вартай даверу наратыўнай крыніцай па айчыннай гісторыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гравюра Адэльгаўзера – Цюнта. – URL: https://be.wikipedia.org/wiki/Гравюра_Адэльгаўзера-Цюнта (дата звароту: 14.01.2025).
2. Адшукалі раней невядомую копію гравюры Цюнта. – URL: <https://ne-pr.facebook.com> (дата звароту: 06.01.2022).
3. Андрэеў, І. Картаграфічная спадчына Маціаса Цюнта, выканаўцы гравюры Горадні 1568 года / І. Андрэеў // Старадаўнія карты і гравюры. – URL: <https://www.imago.by/artycle/550-zundt1568.html> (дата звароту: 26.01.2025).
4. Перагудаў, А. Гравюра “Vera Designatio Urbis in Littavia Grodnoue”: новыя акцэнтны / А. Перагудаў // Гарадзенскі гадавік. – 2019. – № 6. – С. 21–41.
5. Сліж, Н. Гравюра Гарадні Адэльгаўзера – Цюндта 1567–1568 гг. як адлюстраванне міжнародных падзей на фоне гарадскога жыцця / Н. Сліж // Гарадская гісторыя Беларусі / уклад. Н. Сліж. – Мінск: Гайсак, 2017. – С. 9–105.
6. Швед, В. В. Горадзен : аповяды з гісторыі горада (X ст. – сярэдзіна XVI ст.) / В. В. Швед, А. П. Госцеў, А. А. Дабрыян. – Гродна : Пергамент, 1996. – 60 с.
7. Стасов, В. Православные церкви в Западной России в XVI веке / В. Стасов // Сборник археологического института ; под ред. Н. В. Калачова. – 1880. – № 3. – С. 54–64.
8. Диков, П. Материалы для истории Коложской церкви в г. Гродно / П. Диков // Памятная книжка Гродненской губернии на 1887 год: адрес-календарь и статистическо-справочные сведения / Гродненский губернский статистический комитет. – Гродно, 1886. – С. I–XXI.
9. Орловский, Е. Гродненские православные церкви в XVI веке / Е. Орловский // Гродненские епархиальные ведомости. – 1904. – № 4 (16). – С. 443–453.
10. Орловский, Е. Гродненская старина / Е. Орловский. – Гродно, 1910. – 344 с.
11. Ровинский, Д. Достоверные портреты Московских государей Ивана III, Василия Ивановича, Ивана IV и посольства их времени / Д. Ровинский. – СПб., 1882. – 20 с., 25 л. ил.
12. Jodkowski, J. Grodno / J. Jodkowski. – Wilno, 1923. – 119 s.
13. Гардзееў, Ю. Магдэбургская Гарадня. Сацыяльная тапаграфія і маёмасныя адносіны ў XVI–XVIII ст. / Ю. Гардзееў. – Гродна-Вроцлаў, 2008. – 384 с.
14. Волкаў, М. Архітэктура Старога замка часоў Вітаўта / М. Волкаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2014. – № 2. – С. 17–34.

15. *Сліж, Н.* Невядомае пра вядомае : уладанні царквы і манастыра Св. Барыса і Глеба ў канцы XV – пачатку XVII ст. / Н. Сліж // Гістарычны альманах. – 2012. – Т. 18. – С. 2–26.

16. *Лапеха, І.* Лакалізацыя архітэктурных дамінант Гродна XVI ст. паводле малюнкаў Ганса Адэльгаўзера і Тамаша Макоўскага / І. Лапеха // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі : зб. навук. арт. / ГрДУ ім. Я. Купалы ; рэдкал.: В. В. Даніловіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С. 195–201.

17. *Салей, С.* Гравюра Адэльгаўзера/Цюнта “Vera designatio urbis in Littavia Grodnae” як крыніца па гісторыі горада: сучасны стан і перспектывы вывучэння / С. Салей // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі : зб. навук. арт. / ГрДУ ім. Я. Купалы ; рэдкал. В. В. Даніловіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С. 189–194.

18. *Горанская, Т. Г.* Изображение белорусского города в печатных изданиях XVI–XIX вв. / Т. Г. Горанская // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2013. – С. 31–42.